

ІМУНІТЕТ ДЕРЖАВИ, ЙОГО ВИДИ ТА КОНЦЕПЦІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

IMMUNITY OF THE STATE, ITS TYPES AND CONCEPTS OF IMPLEMENTATION

Ведькал В.А., к.і.н, доцент,
доцент кафедри європейського та міжнародного права
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Гадірлі Т.А., студент II курсу магістратури
юридичного факультету
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Статтю присвячено вивченню сутності та специфіки принципу імунітету держави, який став загальноновизнаним, набувши диспозитивного характеру у сучасному міжнародному праві, наявності права на його застосування. З'ясовано, як виник принцип імунітету держави та шлях його розвитку від норми-звичаю до принципу, який широко застосовується у міжнародному публічному та приватному праві. Розглянуто точки зору науковців стосовно методу правового регулювання імунітету держави. Досліджено особливості застосування видів імунітету: судового, імунітету держави від попереднього забезпечення позову, імунітету держави від примусового виконання рішень та імунітету власності держави, а також їхні характерні риси. З'ясовано, що застосування імунітету не дорівнює відмові у правосудді, тому розгляд внутрішніх справ певної держави входить до компетенції національного судочинства, а розгляд справи в судах іншої держави передбачає її обов'язкову згоду; також було розглянуто способи висловлення такої згоди. Визначено історично сформовану практику щодо підстав набуття такого права та водночас неоднозначність поглядів і підходів до цього. Окреслено випадки, коли держава не може посилатися на юрисдикційний імунітет. Розглянуто специфічні способи захисту державою та її органами своїх прав та інтересів до яких відносяться: державний імунітет, доктрина «акт держави», доктрина «естопель». Проаналізовано два основні підходи до застосування імунітету держави: імунітет абсолютний, що ґрунтується на суверенній рівності держав; функціональний імунітет (обмежений), у якому держава, діючи як суверен, завжди користується імунітетом. З'ясовано, що сьогодні більшість провідних держав світу відстоює концепцію функціонального імунітету, оскільки вона краще відповідає сучасним реаліям. Розглянуто нормативні акти, що її закріплюють.

Ключові слова: імунітет держави, види імунітету держави, суверенна рівність держав, міжнародне право, міжнародно-правові відносини.

This article is devoted to the study of the essence and specifics of the principle of state immunity, which has become universally recognized, having acquired a dispositive character in modern international law, the existence of the right to apply it. It is clarified how the principle of state immunity and the way of its development from the norm-custom to the principle, which is widely used in international public and private law, arose. The points of view of scientists concerning the method of legal regulation of the state immunity are considered. The peculiarities of the application of types of immunity were also studied: judicial, state immunity from preliminary securing of a claim, state immunity from enforcement of decisions and immunity of state property, as well as their characteristics. It has been found that the exercise of immunity does not amount to a denial of justice, so the internal affairs of a State fall within the jurisdiction of the national judiciary, and the courts of another State require its consent; ways to express such consent were also considered. The historically formed practice on the grounds for acquiring such a right and at the same time the ambiguity of views and approaches to this are determined. Cases are outlined when the state cannot invoke jurisdictional immunity. The specific ways of protection of the state and its bodies of the rights and interests to which concern are considered: the state immunity, the doctrine "act of the state", the doctrine "estoppel". This article analyzes two main approaches to the application of state immunity: absolute immunity, which is based on the sovereign equality of states; functional immunity (limited) in which the state, acting as a sovereign, always enjoys immunity. It has been found that most of the world's leading nations are now advocating the concept of functional immunity, as it is more in line with modern realities. The normative acts fixing it are considered.

Key words: state immunity, types of state immunity, sovereign equality of states, international law, international legal relations.

Питання імунітету держави в міжнародному праві є актуальним уже протягом багатьох років, адже практика невідповідності однієї держави правопорядку іншої склалася ще в давні часи і засновується на принципі «рівний немає влади над рівним». Та в певний час почали виникати теорії стосовно того, що варто відрізнити діяльність держави як носія суверенної влади від тих випадків, коли вона діє як приватна особа, тобто в межах приватного права. Судочинство щодо останніх дій здійснювалося згідно з правом місця суду, що вирішує справу, а отже, імунітет держави припинив бути абсолютним.

Принцип імунітету держави з'явився як норма-звичай у міжнародному праві. Поступово він почав імплементуватися у судову практику, міжнародні договори й внутрішнє законодавство. Думки стосовно методу правового регулювання імунітету держави є різноманітними. Деякі науковці стверджують, що імунітет має імперативний характер (М. Богуславський), інші схильні до протилежної думки, вказуючи на відсутність у ньому імперативного характеру (Я. Броунлі).

У сучасному міжнародному праві принцип імунітету набув диспозитивного характеру та став беззаперечним для більшості держав. Поняття «імунітет» у перекладі з латинської означає «звільнення від чогось». Державний

імунітет у широкому розумінні – це принцип, відповідно до якого стосовно держави або її органів і представників не може бути поданий позов до іноземного суду без нашої на це згоди. Отже, закріплюється, що одна суверенна держава не підпадає під дію законодавства іншої держави, і на неї та її органи не поширюється юрисдикція останньої. Цей принцип набув поширення та використовується у міжнародному публічному та міжнародному приватному праві. Варто зазначити, що безпосередня наявність імунітету держав ґрунтується на їхній юридичній рівності та суверенності (*Par in parem non habet imperium*).

Принцип недотримання однією суверенною державою положень законодавства іншої походить від посольського права і зараз є загальноновизнаним. Законодавство та доктрина завжди робили спроби сформулювати його поняття і нормативно закріпити положення про імунітет в окремих універсальних конвенціях. Певною мірою це вдалося зробити у Віденській конвенції про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 р., Конвенції про спеціальні місії 1969 р., Віденській конвенції про представництво держав і їх відносини з міжнародними організаціями універсального характеру від 14 березня 1975 р., Віденській конвенції про консульські зносини від 24 квітня 1963 р. Ці угоди регулюють питання, пов'язані з представництвом держав

у міжнародних відносинах, зокрема використання дипломатичним агентом імунітету від цивільної юрисдикції, крім пред'явлення речових позовів щодо приватного нерухомого майна, яке знаходиться на території держави перебування, якщо тільки агент не володіє імунітетом від імені акредитуєчої держави з метою представництва; пред'явлення позовів у сфері спадкування, якщо агент повинен бути виконавцем заповіту, здійснювати піклування над спадковим майном, спадкоємцем чи «відаказоодержувачем» як приватна особа, а не від імені акредитуєчої держави (ст. 31 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р.) [1].

У доктрині та практиці держав визначають такі види імунітету:

1) Судовий імунітет – юрисдикційний імунітет у вузькому значенні як непідсудність держави судовим інстанціям іноземної держави. Згідно із судовим імунітетом, жоден іноземний судовий орган не має права примусово застосувати свою юрисдикцію відносно іншої держави, інакше кажучи, не має права залучити іншу державу як відповідача. Разом із цим якщо держава звертається з позовом до іноземного судового органу для захисту своїх прав, то жоден іноземний суд не має права відмовити йому в юрисдикції. Подібна відмова є порушенням суверенних прав держави. Держава може бути і відповідачем в іноземному судовому органі, але за добровільної згоди.

2) Імунітет держави від попереднього забезпечення позову полягає у тому, що майно держави не може бути предметом забезпечення позову.

3) Імунітет держави від примусового виконання рішення означає, що без згоди держави не можна здійснити примусове виконання судового рішення, винесеного проти неї судом, третейським судом іншої держави. Заходи примусу не можуть утілюватися у порядку примусового виконання вже прийнятого рішення суду щодо, наприклад, державних морських суден, навіть коли вони знаходяться у територіальних водах держави, яка мала намір здійснити їх конфіскацію.

4) Імунітет державної власності. Зрозуміло, що такі юрисдикційні імунітети, як попереднє забезпечення позову і примусове виконання іноземного судового рішення, можливі тільки за допомогою використання імунітету державної власності. Отже, останній є засобом реалізації зазначених двох різновидів імунітету. Юридичним змістом імунітету власності іноземної держави є в кінцевому підсумку заборона звернення стягнення і примусового вилучення майна, що належить державі, котре знаходиться як безпосередньо в користуванні його органів і представників, так і третіх осіб.

Застосування імунітету не дорівнює відмові у правосудді. Позов до держави може бути пред'явлено у судах даної держави, а в судах іншої держави – виключно з її мовчазної або чітко висловленої згоди. Існують такі способи висловлення згоди:

1) через уповноважених на те осіб;

2) згода може висловлюватися державами на взаємних та добровільних засадах у звичайній чи конвенційній нормі міжнародного права, скажімо, у багатосторонньому чи двосторонньому договорі з відносин у сфері торгівлі тощо. Наприклад, до конвенційних норм із питань імунітету від юрисдикції належить Європейська (Базельська) конвенція про імунітет держав від 16 травня 1972 р., учасниками якої є Австрія, Бельгія, Кіпр, ФРН, Великобританія;

3) згода може бути виражена у письмовому контракті, тобто у документі, що був завіреним підписом фізичних чи юридичних осіб або укладений за допомогою обміну листами, повідомленнями по телетайпу, телеграфу або із застосуванням інших пристроїв електрозв'язку, що гарантують фіксацію контракту, або за допомогою обміну позовною заявою та відзивом на позов, в яких одна сторона заявляє про наявність угоди, а інша не висловлює жодних заперечень проти цього;

4) якщо така згода відсутня, то контрагент за договором може звернутися до своєї держави з проханням про її вступ в дипломатичні зносини з іншою державою [3, с. 82].

Імунітет – це одна з характерних ознак будь-якої держави, і вона як публічна особа захищена державним імунітетом. Проте якщо ще в минулому столітті держава виконувала здебільшого звичні функції суверена, то за останні десятиліття вона набула статусу активного учасника приватноправових відносин. Починаючи із 70-х років минулого століття держави уклали різноманітні договори у сфері зовнішньої торгівлі, навіть такі ж угоди, які раніше могли укладати лише юридичні особи. До того ж на міжнародній арені з'явилася низка держав, що розвивалися. У зв'язку з певними економічними проблемами вони прагнули отримати допомогу шляхом залучення у національну економіку іноземних інвестицій та кредитів за кордоном. Іноземні інвестори мали на меті захистити свою власність від можливої націоналізації. Виходячи із цього, держава розпочала частіше брати участь у комерційній діяльності, яка має тісний зв'язок із міжнародними товарними і фінансовими ринками. Збільшення кількості угод, які уклалися за участю держави, призвело до розширення видів договорів. На підставі цього виникло питання про те, чи користується іноземна держава, яка володіє суверенітетом, імунітетом від юрисдикції судів іншої держави [4].

У сучасній міжнародно-правовій практиці використання імунітету вважається загальноповинним, але зараз єдність у розумінні обсягу та сфери застосування цього принципу відсутня, тому з 1978 р. Комісією міжнародного права ООН здійснюється робота у сфері юрисдикційного імунітету держав. Було видано збірник, який мав назву «Матеріали про юрисдикційні імунітети держав і їх власності» (Нью-Йорк, 1982 р.). Наступним етапом систематизації та вдосконалення норм юрисдикційного комітету держав став проєкт статей про юрисдикційні імунітети держав та їх власності, який було прийнято у першому читанні Комісією міжнародного права 1986 р. Однак для уникнення колізій у законодавстві держав та їхній практиці необхідно прийняти відповідну конвенцію для повної кодифікації цих норм.

Теорія та практика різних правових систем виділяє дві концепції розуміння державного імунітету: імунітету абсолютного та функціонального (обмеженого).

Абсолютний імунітет – це право держави користуватися імунітетом у повному обсязі, усіма його складовими частинами. Згідно з концепцією абсолютного імунітету, держава володіє судовим імунітетом, імунітетом щодо попереднього забезпечення позову, а також виконання судового рішення за винятком випадків, коли держава надала свою згоду на відмову від імунітету. Як правило, така згода держави може міститися в національному законодавстві або міжнародних договорах про економічне і торговельне співробітництво.

Нині національне законодавство небагатьох держав відстоює концепцію абсолютного імунітету (I. Brownlie, *Principles of Public International Law*, Oxford University Press, 1998, р. 331). Цікавим у цьому відношенні є положення Закону України «Про угоди про розподіл продукції». А саме: ст. 32 Закону передбачає обов'язкову відмову держави від судового імунітету, імунітету щодо попереднього забезпечення позову та виконання судового рішення.

Принцип абсолютного імунітету, який виник у середні віки, тривалий час мав домінуюче становище у міжнародно-правовій практиці й теорії. Сьогодні перелік держав, які його застосовують, значно зменшився. До них можна віднести Болгарію, КНР, Польщу. Зважаючи на значний вплив політики Радянського Союзу на Україну, принцип абсолютного імунітету в національній теорії та практиці залишається провідним. Тобто він ґрунтується на тому, що держава не відмовляється від суверенітету і не перестає бути сувереном в економічному обігу.

У процесі розширення участі країн у торговельно-економічному обороті, зокрема з контрагентами – суб'єктами приватного права інших держав, здійснюється поступовий відхід від концепції абсолютного імунітету і формується концепція функціонального імунітету, яка широко застосовується більшістю держав.

Згідно з функціональним підходом до визначення імунітету держави, у разі коли держава здійснює публічну або суверенну владу (*acts de jure imperii*), вона має імунітет, а коли вона діє як приватна особа (*acts de jure gestionis*), то не наділена імунітетом. Незважаючи на те що саме концепція функціонального імунітету застосовується у національному законодавстві більшості держав, а також закріплена в міжнародних договорах, у доктрині і правозастосовчій практиці не склалося єдиного підходу до визначення, які дії держави необхідно тлумачити як *acts de jure imperii*, що надають імунітет державі, а які – як *acts de jure gestionis*, що не наділяють державу імунітетом.

На вказану концепцію спираються закони про імунітет держав, прийняті у Великобританії, Сінгапурі, Канаді, США, Пакистані, Австралії. Теорію обмеженого імунітету практично використовують суди Франції, Італії, Швейцарії, Данії, Норвегії, Фінляндії. На її засадах заснована Європейська (Базельська) конвенція про державний імунітет 1972 р. Вона закріплює випадки, у яких держава не користується імунітетом, наприклад спори з трудових контрактів, охорони патентів на товарні знаки, щодо нерухомості, відшкодування шкоди та ін. Не застосовується імунітет щодо контрактів, які повинні бути виконані в країні суду, що розглядає справу; щодо виконання угод комерційного, фінансового, професійного характеру. Імунітет не визнається, якщо держава має комерційну установу в державі суду, який розглядає справу [5].

Але імунітет буде зберігатися, якщо правовідносинам з участю держави буде властива хоча б одна з перелічених рис: 1) другою стороною у спорі є також держава; 2) сторони у письмовій формі домовилися про визнання імунітету; 3) некомерційний договір було підписано на території іншої держави, і він підпадає під норми її адміністративного права [6].

Спори, учасниками яких є держави та їхні органи, мають багато специфічних рис, які пов'язані з використанням державою і державними органами особливих способів захисту: державного імунітету, доктрини «акт держави», «естопель».

Норми Базельської конвенції містять випадки, у яких держава не має права посилатися на юрисдикційний імунітет. Відповідно до ст. 2 Конвенції, договірна держава не може посилатися на імунітет від юрисдикції в суді іншої

договірної держави, якщо вона взяла на себе зобов'язання визнавати юрисдикцію цього суду відповідно до:

- а) міжнародної угоди;
- б) чітко вираженого положення, яке міститься в домовленості, що складена в писемній формі;
- в) чітко вираженої згоди, даної після виникнення суперечки.

Доктрина «акт держави» з'явилася у США. Вона тісно пов'язана з імунітетом власності держави: у разі коли держава стверджує, що майно належить їй, суд іноземної держави не має права піддавати таку заяву під сумнів. Також жодні іноземні органи не можуть займатися питанням про те, чи є власність державною, якщо вона заявляє, що власність належить їй, тобто внутрішні справи певної держави не можуть розглядатися судами іншої. Доктрина «акт держави» переважає в країнах англосаксонської системи права, до яких належать США, Великобританія, Канада тощо. Доктрина практично застосовується як захист, якщо спір виник на території певної суверенної держави, у якій відсутні загальновизнані принципи, які б стосувалися предмета такого спору. Існує низка обмежень щодо використання доктрини:

- приватні або комерційні дії суверенної держави;
- наявність арбітражного застереження, яке унеможливило застосування захисту «акт держави» під час виконання арбітражного рішення;
- експропріація в порушення норм міжнародного права.

Доктрина «естопель» також походить з англосаксонської системи права та ґрунтується на принципах добросовісності і послідовності. У міжнародному публічному праві цей правовий принцип означає втрату державою права посилатися на будь-які факти або обставини в обґрунтуванні своїх міжнародних вимог. Часто естопель застосовується у разі, коли є значні розбіжності між попереднім та теперішнім ставленням держави до будь-якого питання. Зазвичай не допускається захист шляхом посилання на естопель проти держави, але практика поступово змінюється [7].

Отже, імунітет держав ґрунтується на їхній юридичній рівності та суверенності. Хоча серед держав ще немає єдиної концепції його реалізації у міжнародно-правових відносинах, у більшості провідних країн світу дотримуються саме теорії обмеженого імунітету. Вона, зберігаючи принцип суверенної рівності держав, розмежовує їхні публічно-правові та приватноправові дії і допомагає запобігти нерівності у правовідносинах, наприклад між державою та приватним контрагентом. Ця теорія краще відповідає сучасним реаліям, а отже, цілком імовірно, що найближчим часом до неї приєднається більшість країн, у тому числі й Україна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Венская конвенция о дипломатических сношениях от 18.04.1961. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048#Text (дата звернення: 24.09.21).
2. Гончаренко О.М. Міжнародне приватне право. Поняття та види імунітету держави у міжнародному приватному праві. URL: https://pidru4niki.com/80124/pravo/ponyattya_vidi_imunitetu_derzhavi_mizhnarodnomu_privatnomu_pravi.
3. Кульчий О.О., Ляхівненко С.М. Міжнародне приватне право : навчально-методичний посібник. Полтава, 2016.
4. Фединяк Г.С., Фединяк Л.С. Міжнародне приватне право. Імунітет держави та його види. URL: https://pidru4niki.com/1157071847200/pravo/imunitet_derzhavi_yogo_vidi_analiz_normativno-pravovih_aktiv.
5. Європейська конвенція про імунітет держав від 16.05.1972. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_060#Text.
6. Види імунітету держав. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MPP/54.htm#:~:text=>
7. Специфічні способи захисту держави та їх обмеження. URL: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=120367>.